UDK: 94(560):070(497.6)"1922/1924"
070(497.6)"1922/1924"

DOI: https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.mas.63-86

Amer MASLO
Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut
amermaslo9@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5134-6322

Izvještavanje muslimanske političke štampe u Bosni i Hercegovini o odlasku i protjerivanju članova osmanske dinastije iz Osmanskog Carstva i Republike Turske (1922–1924)

Apstrakt: Nakon završetka Prvog svjetskog rata pozicija Osmanskog Carstva dodatno se zakomplicirala, te je ubrzo opozicija sultana preuzela potpunu kontrolu nad državom. Krajem 1922. godine ukinut je sultanat, da bi godinu dana kasnije Turska bila proglašena republikom, na čijem čelu se nalazio Mustafa Kemal-paša (Atatürk). Početkom marta 1924. godine ukinut je i halifat, čime je dodatno raskinuta veza s osmanskom dinastijom. U ovom radu cilj je predstaviti i analizirati članke objavljene u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj štampi u vezi s podacima o napuštanju i progonu članova osmanske dinastije iz Osmanskog Carstva i Republike Turske tokom spomenutih dešavanja.

Ključne riječi: Kraljevina SHS, Bosna i Hercegovina, Osmansko Carstvo, Republika Turska, Muslimani, štampa

Uvod

Kroz dugo devetnaesto stoljeće *Istočno pitanje* nalazilo se među ključnim pitanjima na evropskoj političkoj pozornici. Sudbina Osmanskog Carstva povremeno je znala ovisiti o političkim interesima u to vrijeme moćnijih država ili saveza. Međutim, konačan slom Carstva započeo je snažnim opozicionim djelovanjem iznutra.[1] Prvi težak udarac za sultanat bila

[1] Ova dešavanja vežu se za period vladavine osmanskog sultana Abdulhamida II (1876–1909). O tom periodu vidjeti: Selim Deringil, *The Well-protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876–1909* (London; New York: I. B. Tauris, 1998); Benjamin C. Fortna, „The reign of Abdülhamid II", in: *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, ed. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 38–61; Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid Ve Dış Politika* (Istanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017).

je mladoturska revolucija, čija je posljedica bila svrgavanje sultana Abdulhamida II (1876–1909),[2] snažnog vladara u vrlo teškom periodu povijesti Carstva. Nakon toga su uslijedili balkanski ratovi, Prvi svjetski rat i postratni period za vrijeme kojeg je sultanat dodatno slabio i propadao.[3] U to vrijeme u opozicionom djelovanju počinje se isticati Mustafa Kemal-paša (Atatürk), koji je 1920. godine izabran za predsjednika Parlamenta, već tada kao iskusno vojno lice s iskustvom borbi širom Osmanskog Carstva.[4] Opozicionari su nastavili sa snažnom borbom da bi u drugoj polovini 1922. godine došlo do ukidanja sultanata, a godinu dana kasnije do proglašenja Republike Turske.[5] Nit s Osmanskim Carstvom i idejom panislamizma,[6] koja je bila posebno bitna i naglašena za vrijeme sultana Abdulhamida II, dodatno je prekinuta ukidanjem halifata u martu 1924. godine.[7]

U isto vrijeme, u postratnom periodu, u neposrednom susjedstvu Osmanskog Carstva došlo je do formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS). Iako je proglašen prvi ustav (Vidovdanski ustav), u političkom životu stvari nisu funkcionirale baš najbolje, što je vidljivo i iz brojnih rasprava koje su vođene između različitih političkih subjekata, bilo da je riječ o različitim narodima ili različitim političkim strujama unutar jednog naroda.[8] U Kraljevini SHS živjela je velika muslimanska zajednica, muslimani u

---

2 Mladoturska revolucija (1908. godine) dovela je do ponovne uspostave ustava i kasnije reorganizacije vlade u Osmanskom Carstvu. O mladoturskoj revoluciji i svemu što joj je prethodilo vidjeti: M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908* (New York, Oxford University Press, 2001).

3 O Osmanskom Carstvu za vrijeme balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata vidjeti: Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2008); M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2008), 177–182; Ercan Karakoç and Ali Serdar Mete (ur.), *The Balkan Wars: Ottoman Perspectives* (New York; Berlin; Bruxelles; Chennai; Lausanne; Oxford: Peter Lang 2024).

4 O Mustafa Kemal-paši Atatürku vidjeti: M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: An Intellectual Biography* (Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2011); Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt I (1881–1919); Cilt II (1919–1922); Cilt III (1922–1938) (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020).

5 M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief* History, 192–202; Maurus Reinkowski, *The history of Turkey: grandeur and grievance* (Boston: Academic Studies Press, 2023), 34–116.

6 Za bolje razumijevanje koncepta panislamizma u ovom periodu, koji je podrazumijevao muslimansko zajedništvo na globalnom nivou nasuprot prisutnom evropskom (kršćanskom) imperijalizmu i kolonijalizmu, te njegove uloge u muslimanskom svijetu vidjeti: Adeeb Khalid, „Pan-Islamism in practice: The rhetoric of Muslim unity and its uses", in: *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (London; New York: Routledge, 2005), 203–226; Cemil Aydin, *The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History* (Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press, 2017), 65–98.

7 O ukidanju halifata vidjeti: Elisa Giunchi and Nicola Melis (ur.), *The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924: Debates and Implications* (London; New York: Routledge, 2024).

8 Pregledan osvrt na ovaj period jugoslavenske prošlosti vidjeti kod: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914–1941.* (Beograd: Nolit, 1988); Sabrina P. Ramet, *The tree Yugoslavias: state-building and legitimation*, 1918–2005 (Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2006), 13–78; Marie-Janine Calic, *A History of Yugoslavia* (Indiana: Purdue University Press, 2019), 71–84.

Bosni i Hercegovini, zatim muslimani u Sandžaku, Makedoniji i na Kosovu. Dominantne političke partije koje su zastupale interese muslimana u Kraljevini SHS svakako su bile Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) na području Bosne i Hercegovine i dijelova Sandžaka, te Džemijet na području Makedonije, Kosova i dijelova Sandžaka. Među muslimanima u Kraljevini SHS i dalje se mogla osjetiti snažna poveznica, kako s Osmanskim Carstvom tako i u kasnijem periodu s Republikom Turskom, što je rezultat zajedničkog vjerskog identiteta, ali i činjenice da su u prethodnih nekoliko stoljeća Osmansko Carstvo istinski osjećali svojim. Sjećanje na period osmanske vlasti i period koji je uslijedio nakon austrougarske okupacije i dalje je bilo svježe; među živima su bili savremenici tih dešavanja, a osmansko naslijeđe bilo je prisutno u gotovo svim sferama života stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Na ovome mjestu ne smije se izgubiti iz vida čvrsta povezanost muslimana s institucijom halifata. Ova institucija nastala je nakon smrti posljednjeg muslimanskog poslanika Muhammeda s ciljem da se na čelu islamskog svijeta u političkom i vjerskom smislu nalaze osobe koje prate ideju posljednjeg poslanika u islamu. Sve do njegovog ukidanja 1924. godine ličnosti koje su nosile ovu titulu imale su i značajnu političku ulogu.[9] Veoma bitni momenti koji vežu područje Bosne i Hercegovine i halifat povezani su s drugom polovinom 15. stoljeća i prvim decenijama 16. stoljeća. Naime, 1463. godine Osmanlije su osvojile srednjovjekovno Bosansko kraljevstvo, te je na ovom području postepeno došlo do islamizacije stanovništva, dok se u sklopu osmanske ekspanzionističke politike Carstvo proširilo na istoku i osvojena su brojna središta, među kojima su bili i sveti islamski gradovi Mekka i Medina. Takav rasplet situacije iskoristio je osmanski sultan Selim I (1512–1520). Smatrajući da posjeduje potreban legitimitet, odlučio je preuzeti titulu halife. Od tog momenta ova titula prenosila se dinastički i do njenog konačnog ukidanja nosili su je osmanski sultani, odnosno pripadnici osmanske dinastije. Samim tim za bosanskohercegovačke muslimane već od početka 16. stoljeća vodeća politička i vjerska titula bile su utjelovljene u jednoj osobi. Poseban značaj titula halife dobila je nakon okupacije Bosanskog vilajeta 1878. godine, gdje je upravo ta titula, bez obzira što je sultan sve do aneksije Bosne i Hercegovine bio nominalni vladar, predstavljala posebnu poveznicu između muslimana koji su odlučili ostati u Bosni i Hercegovini i Istanbula. Titulu halife sultan Abdulhamid II je u više navrata uspješno koristio u kontekstu panislamizma kako bi u teškom periodu ojačao svoju političku poziciju, u čemu je često imao podršku i muslimana iz Bosne i Hercegovine.[10] Zbog

[9] O ideji halifata i njenom razvoju općenito vidjeti: Hugh Kennedy, *Caliphate: The History of an Idea* (New York: Basic Books, 2016); Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

[10] Kako je veza ovdašnjih muslimana s Istanbulom bila primjetna u periodu nakon okupacije Bosanskog vilajeta 1878. godine, moguće je vidjeti kroz sljedeće primjere: Hamza Karčić, „Supporting the Caliph's Project: Bosnian Muslims and the Hejaz Railway", *Journal of Muslim Minority Affairs* 34, 3 (2014): 282–292; Amer Maslo, „Echoes of the News About the

svega navedenog dešavanja vezana za ukidanje sultanata, proglašenje Republike Turske i ukidanje halifata među muslimanima bili su itekako popraćeni u javnosti. Takvo stanje uslovila je vjerska povezanost muslimana s institucijom halife kroz prethodna stoljeća, ali i opravdana bojazan kako bi se ukidanje halifata moglo odraziti u pogledu odnosa vlasti prema muslimanima u Kraljevini SHS. Muslimansko stanovništvo nije bilo zadovoljno svojom pozicijom u Kraljevini SHS i odnosom vladajućih struktura prema nasilju koje se dešavalo nad muslimanskim stanovništvom, a o kojem je vrlo često pisala muslimanska štampa u Bosni i Hercegovini.[11] Osmansko Carstvo i kasnije Republika Turska predstavljali su imaginarni oslonac na koji su se muslimani mogli pozivati i tražiti pomoć. Ne treba isključiti mogućnost da su bili mišljenja kako će ukidanjem halifata njihova pozicija dodatno oslabjeti, jer se vlast u nemuslimanskoj državi više neće morati pribojavati problema lojalnosti lokalnog muslimanskog stanovništva prema inostranom muslimanskom faktoru.[12]

U ovom radu cilj je predstaviti jedan segment dešavanja na koja je ukazano, a to je pisanje bosanskohercegovačke muslimanske političke štampe o napuštanju i protjerivanju članova osmanske dinastije iz Osmanskog Carstva i Republike Turske u kontekstu ranije spomenutih događaja. Kroz istraživanje ove teme moguće je odgovoriti na pitanja zbog čega su i na koji način muslimani u Bosni i Hercegovini promatrali političke promjene u Osmanskom Carstvu i Republici Turskoj, koju stranu su podržavali, te kako su tamošnja dešavanja utjecala na život bosanskohercegovačkih muslimana.

Attempted Assassination of Sultan Abdul Hamid II Among the Muslim Intelligentsia from Bosnia and Herzegovina Gathered Around the Bošnjak Gazette", *Archiv Orientalni* 91, 1 (2023): 19–39.

11 Bosanskohercegovačka muslimanska štampa često se osvrtala na nasilje nad muslimanskim stanovništvom. Kao jedan od primjera moguće je navesti zločin nad muslimanskim stanovništvom u Šahovićima kod Bijelog Polja u drugoj polovini 1924. godine. N. N., „Grozno masakriranje sandžačkih muslimana", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 10. 11. 1924; N. N., „O krvavim događajima u Sandžaku", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 13. 11. 1924.

12 Da su vlasti Kraljevine SHS zaista bile zainteresirane za ova pitanja svjedoči činjenica da je delegaciju koja je 1923. godine posjetila novoizabranog halifu Abdulmedžida predvodio vrhovni muftija iz Beograda Mehmed Zekerijah ef. Ćinara, koji je u očima bosanskohercegovačkih muslimana bio režimski čovjek. Tadašnji reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević u potpunosti je izostavljen iz spomenute delegacije, iako je on u to vrijeme bio najveći muslimanski vjerski autoritet u Kraljevini SHS. Zbog ovog slučaja izbio je sukob na relaciji Sarajevo – Beograd. Također, vlasti nisu dozvolile vjerskim predstavnicima iz Kraljevine učešće na Sveislamskom kongresu u Kairu (1926). O tome vidjeti: Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918–1941)* (Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010), 193–201; Muhamed Okić, „Tumačenje Kur'ana u Bosni i Hercegovini o pitanjima hilafeta i panislamizma između dva svjetska rata", *Novi Muallim* 79, 20 (2019): 64–65. Jovana Šaljić Ratković, „Između fesa i šešira: Jugoslovenski muslimani i Ataturkove reforme", *Istorijski časopis*, 73 (2024): 324–329.

Odlazak članova osmanske dinastije u emigraciju kroz prizmu bosanskohercegovačke muslimanske štampe

U prvim godinama postojanja Kraljevine SHS bosanskohercegovački muslimani nisu bili politički ujedinjeni. Takvoj situaciji prije svega pogodovao je sukob u JMO-u nakon kojeg je osnivač ove stranke Ibrahim ef. Maglajlić napustio stranku i s grupom svojih istomišljenika osnovao Jugoslavensku muslimansku narodnu organizaciju (JMNO).[13] Na području Bosne i Hercegovine djelovale su i skupine muslimana koje su podržavale druge političke opcije u Kraljevini SHS, a posebno su se izdvajale pristalice Narodne radikalne stranke Nikole Pašića, koje su bile predvođene nekim značajnim političkim imenima poput Avde Hasanbegovića i Šerifa Arnautovića.[14] Ipak, nakon izbora 1924. godine potpunu političku dominaciju među bosanskohercegovačkim muslimanima preuzela je JMO i uspjela je zadržati sve do početka Drugog svjetskog rata bez obzira na probleme uzrokovane diktaturom i određenim unutarstranačkim sukobima.[15] Određena politička heterogenost početkom dvadesetih godina dovela je i do postojanja triju muslimanskih političkih listova: *Pravda* (list JMO-a), *Iršad* (list JMNO-a) i *Domovina* (proradikalski list koji su vodili Šerif Arnautović i Avdo Hasanbegović).[16] Ovakav razvoj situacije omogućava da se određeni unutarpolitički i vanjskopolitički procesi i njihov odjek u štampi bosanskohercegovačkih muslimana mogu uporedo pratiti. Među takva pitanja spadaju i teme vezane za ukidanje sultanata, proglašenje Republike Turske i ukidanje halifata, s tim da je u periodu kada su te teme aktuelizirane list *Domovina* već prestao izlaziti.[17] Kada je riječ o izvještavanju *Pravde* i *Iršada* o odlasku i protjerivanju članova osmanske dinastije iz Osmanskog Carstva i Republike Turske, izdvajaju se dva momenta. Prvi je vezan za ukidanje sultanata, koje je u konačnici rezultiralo time da posljednji osmanski sultan Mehmed VI (1918–1922) sa svojim saradnicima

---

13 Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje (Sarajevo: Svjetlost, 1977), 105–126; Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883–1939): Politička biografija* (Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2009), 44–60.

14 O Šerifu Arnautoviću vidjeti: Mehmed Hodžić, „Politička i društvena djelatnost Šerifa efendije Arnautovića" (Magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2020). Zaseban rad ili knjiga o Avdi Hasanbegoviću ne postoji iako on predstavlja zanimljivu pojavu na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni u međuratnom periodu. Ponešto o njegovoj djelatnosti vidjeti kod: Ibrahim Kemura, *Uloga „Gajreta" u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine: (1903–1941)* (Sarajevo: „Veselin Masleša", 1986), 402.

15 O dešavanjima vezanim za Jugoslavensku muslimansku organizaciju u ovom periodu vidjeti: Kamberović, *Mehmed Spaho*, 101–159; Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.–1941. (u ratu i revoluciji 1941.–1945.)* (Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar"; Medžlis Islamske zajednice, 2012).

16 Vidjeti: Hodžić, *Politička i društvena djelatnost*, 69–70, 80.

17 Vidjeti: Hodžić, *Politička i društvena djelatnost*, 80.

pobjegne iz Istanbula, dok je drugi bio uzrokovan odlukom o ukidanju halifata početkom marta 1924. godine, kada su svi preostali članovi osmanske dinastije protjerani iz Republike Turske.

Jugoslavenski medijski prostor i dešavanja u Osmanskom Carstvu i Republici Turskoj

Dešavanja u Osmanskom Carstvu i Republici Turskoj, iako u sjeni unutarnjih političkih problema i previranja, zatim tema vezanih za dolazak na vlast Benita Musolinija u Italiji, te konferencije u Lozani, ipak su predstavljali bitnu temu u javnom prostoru Kraljevine SHS. Mišljenja su bila podijeljena. Mogla se osjetiti određena doza radosti zbog konačnog sloma Osmanskog Carstva, ali je postojala i bojazan na koji će se način uspostaviti odnosi s Republikom Turskom i kojim bi savezima Turska mogla pristupiti. Na ovome mjestu neće se ulaziti u analizu pisanja cjelokupne jugoslavenske štampe o ovim pitanjima,[18] nego će pažnja biti usmjerena na članke iz štampe koji su izazvali reakciju kod bosanskohercegovačkih muslimana. Takvi novinski članci bili su naročito prisutni u vrijeme ukidanja sultanata, a kao primjer u ovom radu bit će predstavljene reakcije objavljene u *Pravdi* i *Iršadu* iz novembra 1922. godine.[19] U utorak 7. novembra u *Pravdi* je objavljen članak pod naslovom „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", u kojem je ukratko predstavljeno i analizirano pisanje beogradskih listova *Politike*, *Balkana* i *Beogradskog dnevnika* povodom novonastalih dešavanja.[20] Tom prilikom ukazano je na oprečne stavove vezane za karakterizaciju kemalističkog pokreta u *Politici* i *Balkanu*. Dok je u *Politici* kemalistički pokret predstavljen kao nacionalistički sa sekundarnom ulogom religije,[21] u *Balkanu* je promatran kao

[18] Osim informacija iz Osmanskog Carstva i Turske povremeno se mogu pronaći primjeri reakcija jugoslavenskog stanovništva u Kraljevini SHS na ova dešavanja, bilo da je riječ o muslimanskom ili nemuslimanskom stanovništvu. Tako je, recimo, ostao sačuvan podatak od 8. oktobra da je u Sanskom Mostu ugledni građanin Frane Dobrić, koji je bio Hrvat, upucan i ubijen dok je sjedio u društvu s prijateljima jer je „obradovan Kjemalovim pobjedama" i glasno rekao „Živio Kjemal paša". On je, prema pisanju *Pravde*, bio prva ovdašnja žrtva „za Kjemal pašu". N. N., „Poginuo radi poklika Kjemal paši.", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 8. 10. 1922; O percepciji Mustafa Kemal-paše u jugoslavenskoj javnosti općenito vidjeti: Mirjana Teodosijević, *Mustafa Kemal Ataturk u jugoslovenskoj javnosti* (Beograd: NEA, 1998).

[19] U ovom radu fokus je na onim jugoslavenskim novinama čiji su tekstovi izazvali reakcije bosanskohercegovačke muslimanske štampe. U budućnosti bi bilo vrijedno istražiti pisanje novina iz svih krajeva Kraljevine SHS o pitanjima koja tematizira ovaj rad.

[20] N. N., „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 11. 1922.

[21] U članku objavljenom u *Politici* pod naslovom „Muslimani ili Turci?" ukazano je na sukobe na relaciji između Kemal-paše i sultana koji je halifa. Cilj članka je, kako je navedeno, želja da muslimani u Kraljevini SHS ozbiljnije razmisle o novonastaloj situaciji. Autor je smatrao da je kemalistički pokret nacionalistički i turski, te da pripada samo Turcima u nacionalnom smislu. Oduševljavanje kemalističkim pokretom od strane muslimana, prema njego-

islamski pokret.[22] Autor članka u *Pravdi* istakao je islamofobične stavove prisutne u člancima u *Balkanu* i *Beogradskom dnevniku*, a u konačnom zaključku svoga članka naveo je – „mi ne znamo, gdje u tih ljudi svršava mentalitet konfesionalno-hrišćanski, a gdje počimlje nacionalni. Jasno je, da je sve to pobrkano".[23] Također, sporna mu je bila analogija prisutna u članku u *Politici* prema kojem se podrazumijevalo da muslimani u Bosni i Hercegovini kao etnički Srbi i muslimani ne bi trebali podržavati kemalistički pokret jer on nije vjerski. Uz to je *Politikinom* uredništvu postavljeno pitanje: „Je li ova naša država nacionalistička ili država s pravoslavnim obilježjem?".[24] Potrebno je spomenuti da je autor članka iz *Pravde Politiku* okarakterizirao kao „demokratski organ", *Balkan* kao „radikalski organ Pašićeve boje", a *Beogradski dnevnik* kao „Cicvarićev".[25]

Na tragu članka iz *Pravde* bio je i tekst iz *Iršada* 25. novembra 1922. godine pod naslovom „Vraćanje u srednji vijek", u kojem se dosta konkretnije nego u *Pravdi* kritizira pisanje „dijela beogradske štampe" (*Beogradski dnevnik* i *Balkan*). Iako ne analizira konkretan tekst objavljen u *Beogradskom dnevniku*, autor je izrazio mišljenje da je u ovim novinama „lahko zapaziti jednu vrlo upadnu notu: jak izljev vjerske netrepeljivosti, koja katkad prelazi u najcrnji srednjevjekovni fanatizam. A što je još žalosnije, ta je nota najjača kod tobožnjeg liberalca g. Krste Cicvarića, koji s dana na dan bunca o potrebi, da naša interkonfesionalna država preuzme vodeću ulogu u borbi balkanskih hrišćana za prava njihove braće 'pod turskim barbarskim jarmom'".[26] Osim toga, navedeno je da se sličnim primjerom poveo i *Balkan*, koji otvoreno vrijeđa islam, što je kod autora otvorilo određena pitanja – „dokle će se trpjeti ovakav nitkovluk i ovako gruba navala na Ustavom zagarantovanu slobodu vjere i savjesti". Posebno su problematični bili članci u *Balkanu* što su pozi-

vom mišljenju, sporno je jer nije predstavljalo „manifestaciju vjerskog zadovoljstva" koja bi se u demokratskoj državi poput Kraljevine SHS mogla tolerirati, nego je predstavljalo „manifestaciju nacionalnih i državnih osećaja i ideja". Iz toga je proizlazio i zaključak autora prema kojem muslimani u Bosni i Hercegovini kao „po rasi Srbi, i po veri muslimani" ne bi trebali biti oduševljeni kemalističkim pokretom, iako je, prema njegovim riječima, situacija na terenu bila drugačija. N. N., „Muslimani ili Turci?", *Politika*, 4. 11. 1922; O kreiranju slike o Turskoj u beogradskoj *Politici* u periodu vladavine kralja Aleksandra Karađorđevića vidjeti: Paweł Michalak, „The Image of Turkey in the Public Discourse of Interwar Yugoslavia During the Reign of King Aleksandar Karađorđević (1921–1934) According to the Newspaper 'Politika'", *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne* 24, 1 (2019): 143–166.

22 N. N., „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 11. 1922.

23 N. N., „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 11. 1922.

24 N. N., „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 11. 1922.

25 N. N., „Beogradsko novinstvo o Islamu i Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 11. 1922.

26 N. N., „Vraćanje u srednji vijek", *Iršad*, 25. 11. 1922.

vali na protjerivanje žena koje nose feredžu, na što je autor u *Iršadu* napisao: „Mi smo u svom, na svom i nikakva nas glupost 'Balkana' ne će pokrenuti na misao, da nas požele drumovi ove otadžbine. To treba da gospoda dobro zapamte i jednom za uvijek zakopaju ludu misao, da bi nas njihova magaraština mogla pokrenuti na kakvu ludoriju. Domovina nam je zajednička, a i prava nam – moraju biti ista".[27] Za razliku od *Pravde*, u *Iršadu* je napravljen osvrt na hrvatsku štampu i njihovo izvještavanje o dešavanjima u Osmanskom Carstvu i bosanskohercegovačkim muslimanima. Zaključeno je da je njihovo izvještavanje bilo „vrlo korektno", osim povremenih izleta poput teksta iz *Pučkog prijatelja* kojem je u istom broju posvećen poseban članak.[28] U članku *Pučkog prijatelja*, listu narodne stranke u Istri, „Turci opet na vidiku" od 16. novembra 1922. godine ponuđen je površan pregled razvoja muslimanske religije i njenog širenja zahvaljujući Osmanskom Carstvu. Pod utjecajem narativa da islam i modernizacija nisu spojivi, u ovim novinama je za kemalistički pokret napisano da „nema vjerskog muhamedovskog duha", te da će s razvojem obrazovnog sistema „iščezavati islamski vjerski duh kano rosa pred suncem, jer muhamedovstvo ne može uzdržati znanstvene kritike". Tome je pridodana kritika na Kur'an, za koji je rečeno da je „pun raznih protuslovlja".[29] Povodom ovog teksta u *Iršadu* je objavljen članak pod naslovom „Netaktičnost 'Pučkog Prijatelja'", u kojem je preneseno nekoliko pasusa iz teksta istarskog lista uz napomenu da se spomenuti dijelovi „osnivaju na potpuno krivim pretpostavkama", te da se „ne ćemo upuštati u obaranje ovih neistina i historijom oborenih podvala i zadovoljavamo se napomenom, da je mudrom dosta i ono, što smo napomenuli u uvodniku današnjeg broja".[30] U spomenutom Uvodniku prilikom spominjanja teksta iz *Pučkog prijatelja* izražena je nada „da će ga osuditi svi organi hrvatske javnosti", te je na to dodano da „jedna lasta ne čini proljeće, ali ipak…".[31] Time su još jednom željeli ukazati da su ovakvi članci u hrvatskoj štampi više „incident" nego kontinuirana pojava.

Kroz ove primjere moguće je vidjeti da je muslimanska politička štampa u Bosni i Hercegovini s pažnjom pratila izvještavanje jugoslavenske štampe u vezi s dešavanjima u Osmanskom Carstvu, što je razumljivo s obzirom na to da su dešavanja u Osmanskom Carstvu i Republici Turskoj mogla imati implikacije na bosanskohercegovačko muslimansko stanovništvo. Njihova

27 N. N., „Vraćanje u srednji vijek", *Iršad*, 25. 11. 1922.

28 N. N., „Netaktičnost 'Pučkog prijatelja'", *Iršad*, 25. 11. 1922.

29 N. N., „Turci opet na vidiku.", *Pučki Prijatelj. Glasilo narodne stranke u Istri*, 16. 11. 1922. Ovakvi opisi islama u hrvatskoj štampi mogu se pratiti u kontinuitetu od 19. stoljeća. Za primjere vidjeti: Amer Maslo, „Iz Bosne dolaze grozne viesti o bjesnilu divljih Turakah proti nevoljnim Krstjanom": Percepcija Osmanskog Carstva i muslimana u listu Naša sloga za vrijeme ustanka u Hercegovini i Bosni (1875.–1878.), u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Naša sloga 1870.–2020.*, ur. Mihovil Dabo et al. (Pula: Filozofski fakultet, 2022), 141–165; Dženita Karić, *Bosnian Hajj Literature: Multiple Paths to the Holy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022), 105–109.

30 N. N., „Netaktičnost 'Pučkog prijatelja'", *Iršad*, 25. 11. 1922.

31 N. N., „Vraćanje u srednji vijek", *Iršad*, 25. 11. 1922.

opravdana osjetljivost prema ovom pitanju dovela je do toga da se unutar onovremene muslimanske štampe u Bosni i Hercegovini mogu pronaći i odgovori na pojedine novinske napise, iako su isti objavljeni u tabloidnoj štampi u Beogradu, koja je bila sklona objavljivanju tekstova islamofobičnog sadržaja (*Balkan*, *Beogradski dnevnik*).

Odlazak sultana Mehmeda VI iz Osmanskog Carstva

U periodu koji je prethodio početku novembra 1922. godine i ukidanju sultanata od strane skupštine u Ankari,[32] štampa različitih usmjerenja u Kraljevini SHS na stranicama i u rubrikama posvećenim vanjskopolitičkim prilikama uveliko je donosila vijesti o prisutnim napetostima i sukobima između Mustafa Kemal-paše i sultana Mehmeda VI. Situacija u muslimanskoj političkoj štampi u Bosni i Hercegovini bila je nešto drugačija, te se izbjegavalo otvoreno spominjati sukob između Mustafa Kemal-paše i sultana. Nastojao se zadržati pozitivan odnos prema objema ličnostima, pa je fokus bio stavljen na izvještavanje o vanjskopolitičkim temama vezanim za Osmansko Carstvo. Činjenica da se pored prisutnih simpatija prema liku i djelu Mustafa Kemal-paše željela održati pozitivna slika osmanskog sultana do konačnog raspleta situacije proizlazila je iz toga da su se među uglednicima dviju najznačajnijih bosanskohercegovačkih muslimanskih stranaka nalazili i pripadnici ilmije, koji su i dalje donekle bili ovisni o halifatu. Po ukidanju sultanata jedno od centralnih pitanja u *Pravdi* i *Iršadu*, uz sve odobravanje akcija Mustafa Kemal-paše, bila je sudbina sultana i halife Mehmeda VI.

U *Pravdi* je 3. novembra objavljena vijest o svrgnuću sultana Mehmeda VI. Pozivajući se na *Chicago Tribune*, navedeno je da će biti proglašeno svrgnuće sultana i da će ministar Kara Bećir-paša biti postavljen za generalnog guvernera Istanbula, dok bi pred Narodnom skupštinom bio zadatak da u periodu koji predstoji imenuje novog sultana iz vladajuće kuće.[33] Gotovo istovjetna vijest prisutna je nekoliko dana poslije i u *Iršadu*.[34] S obzirom na manjak dopisnika iz Istanbula i činjenicu da tamošnje novine nisu stizale u Bosnu i Hercegovinu, zapadnoevropska štampa najčešće je bila glavni izvor informiranja za uredništva, što je povremeno dovodilo i do prenošenja neprovjerenih informacija. Tako je, pozivajući se na inostrane listove, prenesena vijest da je došlo do sukoba pobunjenika sa sultanovim pristalicama i engleskim trupama koje su ga štitile. Prisutni su suprotstavljeni navodi koji su se kretali od toga da je sultan pobjegao do toga da je odveden kao zarobljenik u Ankaru.[35]

---

32 U štampi ovog perioda za Ankaru je obično korišteno ime Angora, dok je za Istanbul često korišteno ime Carigrad. U ovom radu upotrebljavana su imena Ankara i Istanbul, osim na mjestima gdje se tekst prenosi pod znacima navoda.

33 N. N., „Mehmed VI. biće svrgnut", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 3. 11. 1922.

34 N. N., „Svrgunt sultan", *Iršad*, 8. 11. 1922.

35 N. N., „Sultan u angorskom ropstvu?", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 9. 11. 1922.

U prvih nekoliko dana nakon što je došla vijest o svrgavanju sultana, *Pravda* je objavila tekst u nekoliko nastavaka (krenuvši od 11. novembra 1922. godine) pod naslovom „Sultan Mehmed VI i Kjemal-paša", koji je u biti predstavljao prijevod iz bečkih novina *Neue Freie Presse* (od 28. oktobra 1922. godine). U spomenutom tekstu navedeno je da sultan Mehmed VI i dalje vlada kao halifa svih muslimana i sultan svih Osmanlija. Čitalačkoj publici predstavljene su vijesti vezane uz susret Rafet-paše po njegovom dolasku u Istanbul i sultanovog poslanstva. Navodno je Rafet-paša na sultanove pozdrave odgovorio da se uzvišenom halifi prenesu izrazi njegovog vjerskog poštovanja, ali i da je poricao tom prilikom bilo kakvu vrstu sultanove svjetovne vlasti.[36] Već u jednom od nastavaka ovog teksta ukazano je da će doći do promjene državnog uređenja te da će sultanat najvjerovatnije biti ukinut, iako će titula halifa i dalje egzistirati, ali uz ograničene načine djelovanja. Na taj način bi se suverenitet dao u ruke narodu, te bi moć bila skoncentrirana u rukama zastupnika koje je izabrao narod, a ne osmanske dinastije putem nasljednog prava. Time je država željela poslati i poruku da jača halifat, jer je halifa kao vrhovni vjerski autoritet trebao biti „manje Turčin, a više musliman" te se dodatno približiti svim muslimanima, što do sada nije mogao zbog političkog djelovanja sultanata.[37] Posljednji nastavak ovog teksta poslužio je za pohvalu novog režima i isticanje zasluge jedne jake ličnosti Mustafa Kemal-paše.[38]

Čitaoci *Pravde* 18. novembra obaviješteni su da je sultan Mehmed VI sa svojim sinom, uz pomoć engleskih trupa, pobjegao na Maltu i da je prije bijega poslao poruku da se nije odrekao „turskog prijestolja", a u istome broju prisutna je i vijest o izglasavanju prijedloga Mustafa Kemal-paše o potrebi suđenja sultanu i njegovom ministarskom savjetu.[39] Nekoliko dana poslije pred čitaocima su se našle vijesti da se na Malti očekuje dolazak sultana i da mu je već pripremljen smještaj uz napomenu da će na Malti uživati potpunu slobodu i da će se s njim postupati sa svim poštovanjem.[40] Također, na stranicama *Pravde* predstavljene su i različite reakcije muslimana širom svijeta na ova dešavanja, pa se tako iz postojećih tekstova može pročitati da su muslimani u Indiji protestirali zbog engleskog miješanja i pomoći sultanu oko bijega,[41] te da je hedžaski kralj pozdravio postupanje Engleza i pozvao sultana na boravak u svojoj zemlji.[42]

---

36 N. N., „Sultan Mehmed VI. i Kjemal-paša", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 11. 11. 1922.

37 N. N., „Sultan Mehmed VI. i Kjemal-paša", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 15. 11. 1922; Uporediti: Šaljić Ratković, „Između fesa i šešira", 324.

38 N. N., „Sultan Mehmed VI. i Kjemal-paša", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 16. 11. 1922.

39 N. N., „Na Istoku: Sultan sa sinom Mehmedom na Malti", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 18. 11. 1922.

40 N. N., „Sultan na Malti", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 22. 11. 1922.

41 N. N., „Muslimani Indije i pitanje sultana", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 23. 11. 1922.

42 N. N., „Hedžaski kralj sultanu", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 24. 11. 1922.

Još dva bitna teksta vezana uz ovo pitanje objavljena su u *Pravdi*, a predstavljaju dobar pokazatelj *Pravdinog* konačnog okretanja leđa sultanu Mehmedu VI nakon što je postalo sasvim jasno da je njegova karijera sultana, ali i halife završena. U tekstu „Bijeg Mehmeda VI. iz Carigrada" od 26. novembra 1922. godine od „naročitog izvjestitelja iz Carigrada" navedeno je da je sultan Mehmed VI zbog bojazni za svoj život zatražio od Engleza da ga kao halifu uzmu u zaštitu i pomognu mu da pobjegne iz Istanbula. Takav čin je prema „izvjestitelju" u osmansko-turskoj javnosti okarakteriziran kao kukavički i izdajnički, što je dodatno narušilo ugled Mehmeda VI. Prema riječima ovog izvjestitelja, to nije bio samo stav štampe, nego i naroda općenito.[43] Nastavak teksta posvećen je opisivanju toka bijega sultana Mehmeda VI. Na kraju teksta napisano je i da je na mjesto halife postavljen Abdulmedžid, sin sultana Abdul Aziza, koji je veoma poštovan u evropskim krugovima.[44]

Drugi tekst predstavlja viđenje *Pravdinog* dopisnika iz Bijeljine Hifzi Đumišića na dešavanja vezana uz bijeg sultana Mehmeda VI. U ovom članku sultan Mehmed VI predstavljen je kao „najcrnja pojava" među osmanskim sultanima. Đumišić je Mehmedu VI posebno zamjerao njegov prijateljski odnos s Englezima i nedovoljno zauzimanje za muslimanski svijet. Tome je dodao da je sultanu bilo bolje da je kao halifa skočio u more nego što se popeo na engleski brod i pobjegao. Na kraju je zaključio da je muslimanima potreban halifa koji neće degradirati tu poziciju i da to može biti samo onaj „koga dostojna islamska Turska kao dostojnog Halifu izabere".[45] S obzirom na to da je autor bio narodni poslanik JMO, iz njegovog teksta je jasno da vodeća muslimanska politička opcija u Bosni i Hercegovini podržava Mustafa Kemal-pašu, pa čak i do te mjere da je spremna za halifu prihvatiti osobu koju njegov režim izabere. Međutim, interesantno je da je novu tursku državu Đumišić vidio kao islamsku.[46]

U *Iršadu* su, iako pozitivno nastrojeni prema Mustafa Kemal-paši, bili dosta oprezniji kada je riječ o osudama na račun sultana Mehmeda VI. U vezi s ovom temom oni su prenijeli raspravu Velike skupštine o bijegu sultana. U tom članku navedeno je da je predsjednik vlade Reuf-bej prenio depešu Rafet-paše u kojoj je

---

43 Da situacija i nije bila idealna kako ju je nastojao predstaviti „izvjestitelj", svjedoči i činjenica da su ukidanje sultanata i bijeg Mehmeda VI izazvali određene nemire i pobune u Turskoj u korist Mehmeda VI. Vidjeti: Šaljić Ratković, „Između fesa i šešira", 323.

44 N. N., „Bijeg Mehmeda VI. iz Carigrada", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 26. 11. 1922.

45 H(ifzi) Đumišić, „Bijeg bivšeg Sultana pod englesku zastavu", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 29. 11. 1922.

46 Fabio Giomi je u svome radu o sukobljenim muslimanskim narativima o Turskoj u međuratnoj Jugoslaviji naveo da su nemuslimanski autori koji su pisali o kemalizmu „težili kvalificiranju kemalističkog iskustva kao protuislamskog", dok su jugoslavenski muslimani nastojali „pomiriti" ideju kemalizma s islamom i u Mustafa Kemal-paši vidjeli „istaknutog islamskog političkog lidera". Ovakvu tezu potvrđuje i tekst Hifzi-bega Đumišića objavljen 1922. godine. Uporediti: Fabio Giomi, „Udomljavanje kemalizma: Sukobljeni muslimanski narativi o Turskoj u međuratnoj Jugoslaviji", *Historijska traganja*, 18 (2019): 198.

navedeno da se sultan „stavio pod protektorat Engleske i utekao". Poslanici su reagirali tako da su neki izjavili za sultana – „Neka ide u pakao!", dok su drugi postavljali pitanja – „A što sobom nije poveo i porodicu?". Predsjednik vlade je, prema pisanju *Iršada*, nakon toga održao govor protiv Mehmeda VI u kojem ga je optužio za izdaju i za „povjeravanje hilafeta protekciji Engleza", što je izazvalo pometnju u skupštini. Ipak, u tekstu je navedeno da se situacija smirila nakon obraćanja Vehbi-efendije, ministra šerijata, koji je predložio da se donese fetva o „legitimnom prenosu halifskog dostojanstva" nakon što je Mehmed VI učinio „neoprostivi grijeh", što je na kraju rezultiralo glasanjem da se Abdulmedžid postavi za novog halifu (148 glasova od ukupno 162 poslanika).[47] To je ujedno jedini tekst objavljen u ovom listu u kojem su prisutne ovako negativne riječi upućene posljednjem osmanskom sultanu i to prenesene iz rasprava u turskoj skupštini.

O drugim ličnostima koje su nakon što je ukinut sultanat odlučile napustiti Istanbul nije mnogo pisano. Jedino je objavljen kratak članak u *Iršadu* 18. novembra 1922. godine u kojem je navedeno da su Istanbul napustili antikemalisti „Teofik-paša, bivši šejh ul islam, zastupnik Rizabeg i više drugih ličnosti". *Iršad* je objavio da su oni osmansku prijestolnicu napustili uz pomoć Engleza i jednog njihovog parobroda koji ih je trebao prebaciti u Aleksandriju.[48] Ovaj bijeg se, prema svemu sudeći, dogodio prije odlaska sultana na Maltu.

Već u decembru mjesecu Mehmed VI i njegov bijeg prestali su biti tema muslimanske štampe u Bosni i Hercegovini i u kontekstu ove teme preovladalo je pisanje o imenovanju Abdulmedžida za novog halifu. Uz vijesti vezane za imenovanje novog halife posebno se izdvaja ona iz *Iršada* od 25. novembra 1922. godine u kojem se kritizira „glupo držanje našeg ministarstva" zbog kojeg se bosanskohercegovačkim muslimanima ne izručuje štampa iz Istanbula, te držanje ulema-medžlisa i glavnog beogradskog muftije koji se ne trude muslimanima u Kraljevini SHS pojasniti trenutnu situaciju u vezi s halifatom u vremenu u kojem do muslimana dolaze brojne neprovjerene vijesti. Posebno se problematizira učenje dove (molitve) za sultana i halifu tokom klanjanja džuma-namaza (obredna molitva petkom), koja se, prema riječima autora ovog teksta, i dalje uči za Mehmeda VI iako gotovo sve vijesti idu u prilog tome da je on svrgnut s vlasti i da je postavljen novi halifa.[49] S obzirom na značaj džuma-namaza i svega vezanog uz taj obred za muslimane ovo pitanje svakako jeste jedan od indikatora koji prikazuje kako su dešavanja iz Istanbula i dalje imala utjecaj na život bosanskohercegovačkih muslimana, ali i muslimana općenito.[50]

---

47 Ar. Frankaroli, „Izbor novog Halife", *Iršad*, 29. 11. 1922.

48 N. N., „Turci antikemalisti ostavljaju Carigrad", *Iršad*, 18. 11. 1922.

49 N. N., „Čudan položaj Hilafeta", *Iršad*, 25. 11. 1922. O istom problemu bit će govora krajem marta 1924. godine, nakon što je halifa Abdulmedžid protjeran iz Turske. Naime, tada je *Pravda* prenijela vijesti o odlukama turske uleme prema kojima nije potrebno tokom džuma-namaza učiti dove za sultana i halifu. N. N., „O hutbi", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 21. 3. 1924.

50 Neke slične primjere koji prikazuju utjecaj dešavanja u Istanbulu na bosanskohercegovačke muslimane vidjeti: Adnan Jahić, *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini*

Protjerivanje halife i drugih članova osmanske dinastije iz Republike Turske

Početkom marta 1924. godine, skoro godinu i po nakon svrgnuća sultana i nekoliko mjeseci nakon proglašenja Republike Turske, donijeta je odluka o ukidanju halifata i protjerivanju svih članova osmanske dinastije iz Republike Turske. U bosanskohercegovačkoj muslimanskoj štampi taj događaj je ispraćen u *Pravdi*,[51] dok ga je *Iršad* izignorirao. Pažnja *Iršada* bila je usmjerena na druge teme s obzirom da se JMNO u međuvremenu približila vlastima u Beogradu.[52] Međutim, nakon teškog poraza na izborima 1923. godine ova stranka se više nije oporavila. U toku 1924. godine *Iršad* je prestao izlaziti, a već pred izbore 1925. godine, uvidjevši da među bosanskohercegovačkim muslimanima nisu ozbiljna politička opcija, vodstvo JMNO-a slalo je pomirljive poruke prema JMO i zbog bitnosti muslimanskog jedinstva najavili su svoje povlačenje s političke scene.[53]

Čitaoci *Pravde* već su 5. marta 1924. godine mogli čitati o događajima u Turskoj koji su, prema izvještajima ovog lista, uključivali odluke o ukidanju halifata, protjerivanju halife, te protjerivanju 67 osmanskih prinčeva i princeza uz odštetu koja im je trebala biti isplaćena. Kao destinacija koju je vlada u Ankari odredila za progon osmanske dinastije u *Pravdi* spominjao se Egipat, a navodno je i sam halifa Abdulmedžid prihvatio takvu odluku.[54] Narednih dana već je pisano o tome kako je halifa s porodicom napustio Tursku i

(1908–1950) (Zagreb; Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Naučnoistraživački institut „Ibn Sina", 2017); Fabio Giomi, *Making Muslim Women European. Voluntary Associations, Gender and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878–1941)* (Budapest; New York: Central European University Press, 2021); Šaljić Ratković, „Između fesa i šešira", 317–340.

51 Bitno je napomenuti da su vladajuće strukture tokom 1923. godine JMO optuživale da su kemalistička partija, te da su njihove pristalice naklonjene Mustafa Kemal-paši. Zanimljiv je detalj prema kojem je Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu u svom izvještaju upućenom Pokrajinskoj upravi između ostalog navela da su za pitanja vezana za Mustafa Kemal-pašu zainteresirane i muslimanske žene. Vidjeti: Kamberović, *Mehmed Spaho*, 63–64.

52 *Iršad* je 9. maja 1923. godine pozitivno izvijestio o posjeti Mehmeda Zekerijaha ef. Ćinare novom halifi u Istanbulu. Tom prilikom su bez ikakve kritike i s oduševljenjem prenijeli vijest da je halifa delegaciji koju je predvodio Ćinara izjavio kako sama posjeta delegacije ukazuje na slobode i jednakopravnost muslimana u Kraljevini SHS. Vidjeti: N. N., „Pomagao i Tebi, Halifo, dragi Bog!", *Iršad*, 9. 5. 1923. Informacijama koje su objavljene u *Iršadu* raspolagali su i vjerski dužnosnici u Bosni i Hercegovini, koji su bili upoznati kako s govorom muftije Ćinare tako i s odgovorom halife. Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB), Arhiv Islamske zajednice (AIZ), Fond: Muftijstvo sarajevsko (neobrađena građa), br. 128, 20. V. 1923. Vidjeti i fusnotu 12. Prema ranije spomenutom izvještaju Policijske direkcije za Bosnu i Hercegovinu, Spahini agitatori su iskoristili primicanje JMNO-a i vlasti u Beogradu, te su tokom predizborne kampanje 1923. godine kutiju Ibrahima ef. Maglajlića nazivali „vlaškom". Vidjeti: H. Kamberović, *Mehmed Spaho*, 64.

53 Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 193–194.

54 N. N., „Reforme u Turskoj", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 5. 3. 1924.

prešao granicu s Grčkom,[55] dok su turski državnici slali poruke da se ukidanjem halifata neće nanijeti nikakva šteta islamu i da će muslimani širom svijeta ostati privrženi Turskoj jer je ta privrženost posljedica snage Turske, a ne halifinog „stolovanja" u Istanbulu.[56] Također, prenošene su i vijesti o međunarodnim reakcijama na protjerivanje halife. Tu su bile reakcije iz evropskih zemalja poput one da je francuski književnik Claude Farrère predložio francuskim vlastima da ponude azil halifi kao što je to nekada činila i prognanim papama u Avignonu, te da razmisle o davanju teritorije halifi na području Tunisa, odakle bi i dalje mogao obavljati poziciju vjerskog poglavara muslimanskog svijeta,[57] ali i one iz zemalja s istoka u kojima se uglavnom govorilo o odabiru novog halife.[58] *Pravdini* čitaoci mogli su se upoznati i sa sukobom koji je u Berlinu izbio između pristalica halifata i kemalista tokom protesta protiv ukidanja halifata.[59]

Politički stav JMO prema pitanju ukidanja halifata može se posmatrati prije svega kroz tekst pod naslovom „Povodom oduzimanja Hilafeta od bivše carske kuće", objavljen u dva nastavka sredinom marta 1924. godine. Vidljivo je da je odluka o ukidanju halifata iznenadila bosanskohercegovačke muslimane, ali u *Pravdinom* tekstu pokušali su se istaknuti politički razlozi kojim bi se opravdao takav potez turskih vlasti, s tim da je naglašeno kako se na čitav slučaj ne gleda s vjerske strane i kako svoj sud o tome trebaju dati vjerski poglavari bosanskohercegovačkih muslimana.[60] U prvom nastavku dat je kratak historijski pregled razvoja halifata,[61] dok se u drugom nastavku nastojao opravdati takav čin.[62] Autor teksta smatrao je kako je ovo bio jedini način da se osigura siguran razvoj Republike Turske. Prema njegovim riječima, Republika Turska bila bi u stalnoj opasnosti da je u njenom okviru nastavio egzistirati halifat na čijem se čelu nalazio pripadnik osmanske dinastije, koja je ipak imala značajan ugled i iskustvo višestoljetne vladavine tim područjem.[63]

Pravda je 19. marta objavila i dopis iz Istanbula koji se ticao ukidanja halifata i protjerivanja članova dinastije. U tom članku detaljnije je opisan odlazak halife iz Istanbula. Naime, dopisnik je naveo da je odluka halifu iznenadila i da je on prvobitno tražio da mu se dodijeli dan ili dva za napuštanje Turske, što mu naposljetku nije dopušteno. Halifa je, prema ovom izvještaju, Tursku napustio u društvu svojih četiriju žena, sina, kćerke i najuže pratnje. Spomenuto je

55 N. N., „Turska", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 5. 3. 1924.
56 N. N., „Ukidanjem halifata islam nije štetovao", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 7. 3. 1924.
57 N. N., „Francuska i Turska", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 8. 3. 1924.
58 N. N., „Ko će biti novi halifa", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 9. 3. 1924.
59 N. N., „Pitanje hilafeta", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 14. 3. 1924.
60 N. N., „Povodom oduzimanja Hilafeta od bivše carske kuće", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 12. 3. 1924.
61 N. N., „Povodom oduzimanja Hilafeta od bivše carske kuće".
62 N. N., „Povodom oduzimanja Hilafeta od bivše carske kuće", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 13. 3. 1924.
63 N. N., „Povodom oduzimanja Hilafeta od bivše carske kuće".

da su Tursku morala napustiti 32 muška i 65 ženskih članova dinastije, kojima je dato pravo da u toku jedne godine putem imenovanih opunomoćenika rasprodaju svoju imovinu u Turskoj. Autor dopisa tekst je zaključio informacijom da je javnost vijest o ukidanju halifata i protjerivanju dinastije primila hladno, bez bilo kakvih incidenata, te da je na taj način „pod grijesima posljednih sultana, koji su išli protiv narodne volje" došao kraj Ali-Osmanovoj dinastiji.[64]

Druge vijesti koje su objavljene u *Pravdi* o ovoj temi uglavnom su se ticale odlaska u egzil članova osmanske dinastije. Sredinom marta prenesena je vijest da je halifi Abdulmedžidu dozvoljen boravak u Švicarskoj uz upozorenje da se ne smije baviti političkom i vjerskom propagandom, te da je Abdulmedžid odbio abdicirati uz mišljenje da je turska vlada počinila izdaju i prema halifi i prema halifatu.[65] Ovakvi nastupi Abdulmedžida svakako su doprinijeli odluci turske vlade da konfiskuje njegovu imovinu i odustane od isplate sredstava koja su mu bila obećana prilikom napuštanja Turske, o čemu je *Pravda* pisala krajem marta 1924. godine.[66] Posebno zanimljiv momenat svakako je bio dolazak sultanije Fehime-hanume, kćerke sultana Murata V, i njenog muža Vehdžet-bega u Beograd. Prijestolnica Kraljevine SHS bila je njihova privremena stanica na putu prema zapadnoj Evropi. Tokom boravka u Beogradu sultaniju i njenog muža posjetio je narodni poslanik JMO-a Hifzi-beg Đumišić, inače autor poprilično negativnog teksta o njenim rođacima iz 1922. godine koji je ranije spomenut.

Detalji razgovora sultanije Fehime i Hifzi-bega Đumišića objavljeni su u *Pravdi*. U članku koji je nastao tom prilikom napisano je da je sultanija tokom razgovora bila potištena i rezervirana, dok je kao glavni razlog protjerivanja članova dinastije vidjela činjenicu da „turska vlada ne može u novoj republici mirno da gleda autoritet članova dinastije, te se boji reakcije". U nastavku razgovora sultanija Fehima iznijela je mišljenje da nove vlasti ne posvećuju dovoljno prostora vjerskim pitanjima, osvrnula se na izuzetno nizak novčani iznos koji im je uručen prilikom odlaska iz Turske, te je dodala da ona i njen muž planiraju otputovati u Francusku. Na kraju razgovora istakla je kako cjelokupan turski narod nije oduševljen ovakvom odlukom, ali i kako je ona lično iznenađena zbog činjenice da se našla na spisku onih koji moraju napustiti Tursku jer je kao neko ko je u prošlosti hapšen od sultana Abdulhamida II kod turskog naroda uživala simpatije.[67] Značajan dio pripadnika dinastije iselio se u Aziju, o čemu je pisala i *Pravda* 18. marta, kada su svoje čitateljstvo upoznali s informacijom da se u Bejrutu nastanilo 50 članova dinastije, te su tom prilikom posebno istakli prvu suprugu bivšeg sultana Abdulhamida II.[68]

---

64 N. N., „Pismo iz Carigrada", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 19. 3. 1924.

65 N. N., „O bivšem halifi", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 13. 3. 1924.

66 N. N., „O bivšem halifi", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 25. 3. 1924.

67 N. N., „Razgovor sa sultanijom Fehime hanumom", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 14. 3. 1924.

68 N. N., „Prognani članovi turske carske kuće", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 18. 3. 1924.

Rasplet

Važno je istaknuti tri osnovne crte vezane uz pitanja koja su tretirana u ovom radu a tiču se perioda nakon 1924. godine:

- Na širem jugoslavenskom području bojazan koja je bila primjetna u štampi vezana uz mogućnost neprijateljskog djelovanja Republike Turske prema Kraljevini SHS u konačnici se nije pokazala opravdanom. Tridesetih godina 20. stoljeća Mustafa Kemal-paša i kralj Aleksandar Karađorđević razvili su „savezнички" odnos, koji je neobičan ako se uzmu u obzir ideološka pozadina i politička borba koju su vodili unutar svojih država.[69] Njihovi susreti u jugoslavenskom i postjugoslavenskom prostoru poprimili su i neke „mitske" razmjere o ljudima koji su pomirili do tada neprijateljski turski i srpski narod, te se takve tvrdnje mogu čitati i u pojedinim tabloidima koji su trenutačno aktuelni u javnom prostoru.[70]
- Pogled bosanskohercegovačkih muslimana na ličnost Mustafa Kemal-paše u vrijeme ukidanja sultanata i proglašenja Republike Turske bio je pozitivan. Međutim, njegov „imidž" među nekim članovima ilmije narušen je nakon odluke o ukidanju halifata i reformi koje je odlučio provesti. Tako su osim brojnih simpatizera među bosanskohercegovačkim muslimanima postojali i oni koji su u njegovoj ličnosti vidjeli neprijatelja islama.[71] Kao primjer moguće je navesti šejha Mujagu ef. Merhemića, koji je potjecao iz ugledne sarajevske trgovačke porodice, te je predstavljao značajnu ličnost u vjerskom životu bosanskohercegovačkih muslimana.[72] U vrije-

[69] O percepcijama Mustafe Kemal-paše i Turaka u srpskoj i hrvatskoj štampi u određenim vremenskim intervalima međuratnog perioda vidjeti: Anđelko Vlašić, „The perception of the Republic of Turkey in the Croatian press (1923–1945), *Journal of Balkan and Black Sea Studies* I, 1 (2018): 151–176; Sava D. Đurđević, „Mustafa Kemal Ataturk i Turci u srpskoj javnosti tokom tridesetih godina dvadesetog veka", *Baština* 61 (2023): 343–356. O uspostavljanju diplomatskih odnosa između Kraljevine SHS i Republike Turske vidjeti: Desanka Todorović, „Pitanje uspostavljanja diplomatskih odnosa između kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i republike Turske (1923–1925), *Balcanica*, IV (1973): 265–289.

[70] Vidjeti: https://mediaportal.rs/2020/04/09/kako-su-kralj-aleksandar-i-kemal-ataturk-postali-tvorci-novih-odnosa-srbije-i-turske/ (pristupljeno: 2. 2. 2025); https://www.telegraf.rs/vesti/politika/2903984-poznati-turski-analiticar-vucic-i-erdogan-kao-kralj-aleksandar-i-ataturk (pristupljeno: 2. 2. 2025); https://www.blic.rs/vesti/politika/prijateljstvo-i-li-interesi-sta-se-krije-iza-srpsko-turske-ljubavi/6w7fh8r (pristupljeno: 2. 2. 2025).

[71] Giomi, „Udomljavanje kemalizma", 175–217.

[72] U dnevničkim zabilješkama šejha Halida Hadžimulića nastalim nekoliko decenija poslije ovdje tretiranih dešavanja ostala je zabilježena vijest o putovanju Mehmeda Mujezinovića u Tursku. Naime, Mujezinović je opisao svoj obilazak Mustafa Kemal-pašinog mauzoleja u Ankari 1955. godine spomenuvši da kada se prilazi njegovom grobu, nema se utisak da je tu sahranjen musliman. Tome je Mujezinović navodno dodao da tu „Niko ne uči Fatihu, nego se odaje posmrtna pošta skidanjem kape i ćutanjem u mirnom stavu". Hadžimulić je prenio i reakciju Mujage ef. Merhemića na izlaganje Mehmeda Mujezinovića koja je glasila: „Kemal je jedan od velikih kijametskih alameta" (predznaka Sudnjeg dana). Takav Merhemićev stav iznenadio je Hadžimulića, koji je napisao u nastavku da je „do sada cijenio Ke-

me smrti Mustafa Kemal-paše list *Muslimanska svijest* u brojevima iz novembra i decembra 1938. godine objavio je vijest da je umro Mustafa Kemal-paša i vijest da je sahranjen u Ankari. Oba teksta pratio je hvalospjevan i opširan opis njegovog značaja za turski narod i islamski svijet općenito.[73] U broju novina iz novembra prisutna je i pjesma koju je napisao hrvatski književnik Josip Kosor, a u kojoj se veliča umrli turski državnik.[74] Tako su primjetni primjeri različitih ocjena njegove ličnosti među bosanskohercegovačkim muslimanima, kako za vrijeme njegovog života i perioda donošenja krucijalnih političkih odluka tako i danas – stotinu godina nakon odluke o ukidanju halifata.

– Pitanja vezana uz halifat i nakon protjerivanja halife iz Istanbula ostala su aktuelna među bosanskohercegovačkim muslimanima. Ovdašnji muslimani uzeli su učešće u izuzetno burnim raspravama o sudbini halifata koje su bile prisutne među muslimanima širom svijeta.[75] U komparativnom smislu zanimljive su rasprave koje su nastale uoči održavanja Sveislamskog kongresa u Kairu 1926. godine. Svoje stavove o ovom pitanju iznijeli su Edhem Bulbulović, koji je bio simpatizer Komunističke partije Jugoslavije, i hafiz Abdulah ef. Bušatlić, teolog koji je značajan dio života proveo proučavajući šerijatsko pravo. Oba autora bila su stanovišta kako je potrebno da se ponovo ustanovi halifat, te su obojica podržala održavanje Sveislamskog kongresa. Smatrali su da jugoslavenski muslimani trebaju imati svoje predstavnike na ovom kongresu, a Bušatlić je iznio stav prema kojem bi to trebali biti reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević i beogradski muftija Zekerijah ef. Ćinara.[76] Osnovna razlika u pogledu na halifat ove dvojice autora bio je njegov karakter. Dok je Bulbulović smatrao da je njegovu ulogu potrebno strogo ograničiti na duhovna pitanja, Bušatlić je u halifi vidio osobu koja je trebala imati i svjetovne i vjerske ovlasti.[77] Do kraja Drugog svjetskog rata objavljeno je još nekoliko rasprava o ovom

malovu ulogu u stvaranju moderne Turske". Halid Hadžimulić, *Dnevnici III*, priredio Šaban Gadžo (Sarajevo: Udruženje Hadži Mujaga, 2019), 104–105.

73 N. N., „Merhum Gazi Mustafa Kemal", *Muslimanska svijest*, 23. 11. 1938; N. N., „Sahrana Gazi Mustafa Kemal-paše u Ankari", *Muslimanska svijest*, 21. 12. 1938.

74 N. N., „Merhum Gazi Mustafa Kemal", *Muslimanska svijest*, 23. 11. 1938; O izraženoj „kemalofiliji" na jugoslavenskom području u vrijeme smrti Mustafa Kemal-paše vidjeti: Giomi, „Udomljavanje kemalizma", 196–197.

75 Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma: pokret za reformu šerijatskog prava i njegov odjek u Jugoslaviji u prvoj polovini XX vijeka* (Sarajevo: Islamski teološki fakultet, 1990), 226–227; Amra Hodžić, „Pad i ukidanje halifata", *Takvim za 2011.* (2010): 231–233.

76 Uporediti: Enes Karić (pr.), *Bosanske muslimanske rasprave, Hrestomatija, IV* (Sarajevo: Sedam, 2003), 7–27; 67–79; Hodžić, „Pad i ukidanje halifata", 231–233; Okić, „Tumačenje Kur'ana u Bosni i Hercegovini o pitanjima hilafeta", 64.

77 Uporediti: Karić (pr.), *Bosanske muslimanske rasprave*, 7–27; 67–79; A. Hodžić, „Pad i ukidanje halifata", 231–233; Okić, „Tumačenje Kur'ana u Bosni i Hercegovini o pitanjima hilafeta", 64.

pitanju, a među onim važnijim mogu se izdvojiti tekstovi Muhameda ef. Pandže i Hamdije Čemerlića.[78] Ono što treba spomenuti jeste da bosanskohercegovački muslimani nakon 1924. godine nisu bili zainteresirani za rehabilitaciju osmanske dinastije u vezi s ovim pitanjem, što potvrđuje i njihov izrazito slab interes za sudbinu osmanske dinastije nakon dešavanja u periodu od 1922. do 1924. godine. Smrt posljednjeg osmanskog sultana i pretposljednjeg halife Mehmeda VI u Sanremu sredinom maja 1926. godine jedva da je navedena u *Pravdi*. U kraćem tekstu o održavanju Sveislamskog kongresa spomenuta je i smrt „posljednjeg turskog sultana Muhameda VI Vehihuddina", koji se isticao kao jedan od brojnih kandidata za novog halifu.[79] Na osnovu iznesenog vidimo da su u ovom slučaju prije svega lojalnost osiguravale titule, sultan i halifa, dok su ličnosti bile prolazne, a u slučaju Mehmeda VI gotovo i nebitne nakon što bi ostajale bez spomenutih titula. Vlasti u Kraljevini SHS nisu dozvolile slanje muslimanske delegacije na kongres u Kairo 1926. godine uz objašnjenje da kongres nije relevantan za muslimanski svijet na globalnom nivou, te da bi odlazak delegacije bio štetan za muslimansko stanovništvo jer bi ih to moglo konfrontirati s muslimanima u državama koje odlučile da ne šalju svoje delegacije na ovaj kongres i eventualno uzrokovati probleme samoj Kraljevini.[80] Pozadina takve odluke bila je nepovjerenje prema djelovanju predstavnika jugoslavenskih muslimanskih zajednica van granica Kraljevine i činjenica da pitanje Islamske vjerske zajednice do toga momenta nije bilo riješeno na način da zadovolji vladajuće političke strukture u Kraljevini SHS. Tek nakon što je 1930. godine donesen Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici i nakon što je za novog reisul-ulemu izabran Ibrahim ef. Maglajlić, država je ovu vjersku zajednicu stavila pod svoju kontrolu.[81] Ubrzo poslije toga muslimanskim delegacijama koje je imenovalo Vrhovno starješinstvo Islamske zajednice Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Beogradu bio je dozvoljen odlazak na Sveislamski kongres u Jerusalemu (1931),[82] te na Kongres muslimana Evrope (1935), gdje su

78 Hamdija Čemerlić, „Hilafet (vjersko jedinstvo muslimana)", *El-Hidaje* 4–5 (1942): 82–89; Karić (pr.), *Bosanske muslimanske rasprave*, 101–107.

79 N. N., „Sveislamski kongres u Kairu", *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije*, 26. 5. 1926.

80 GHB, AIZ, Fond: Varia, V–44–5/1926; V–16–35/1926. U referatu iz 1926. godine potpisanom od strane reisul-uleme Džemaludina Čauševića naveden je historijat halifata uz objašnjenje opravdanosti ideje o ponovnoj uspostavi halifata. U ovom dokumentu između ostalog piše: „Što je vodilo Turke da ukinu 'Halifat' u svojoj zemlji, to je nama nepoznato. Naprotiv poznato nam je da ogromna većina islamskih naroda nije zadovoljna s ovim ukidanjem te želi uspostavu vrhovnog vjerskog poglavice u Islamu Halife". GHB, AIZ, Fond: Muftijstvo sarajevsko (neobrađena građa), br. 212, 13. V. 1926; Uporediti: Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 198–201.

81 Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 348–366.

82 Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 410–412.

vlasti sufinansirale putovanje delegata poslanih ispred Islamske vjerske zajednice u Ženevu.[83]

Zaključak

Nakon završetka Prvog svjetskog rata na globalnom nivou odigrao se niz značajnih procesa koji su umnogome promijenili političku sliku Evrope i svijeta. U prvoj polovini dvadesetih godina 20. stoljeća svoj konačni slom doživjelo je Osmansko Carstvo. Ukidanje sultanata početkom novembra 1922. godine, proglašenje Republike Turske krajem oktobra 1923. godine i ukidanje halifata početkom marta 1924. godine označili su novu epohu u historiji Republike Turske. Ti događaji izazvali su različite reakcije kod muslimanskog stanovništva širom svijeta, pa reakcije po tim pitanjima nisu izostale ni u Bosni i Hercegovini. U političkoj štampi bosanskohercegovačkih muslimana podržavao se novi politički kurs prisutan u Republici Turskoj, te je novo tursko vodstvo na čelu s Mustafa Kemal-pašom uživalo simpatije. Ipak, do konačnog raspleta situacije nastojala se sačuvati pozitivna slika o sultanu zbog činjenice da je nosio titulu halife.

Među vijestima koje su objavljivane u ovoj vrsti štampe značajno mjesto zauzimale su i one o odlasku u egzil članova osmanske dinastije 1922. i 1924. godine. Tu su se posebno isticala dva momenta, i to izvještavanje o bijegu sultana Mehmeda VI 1922. godine, te protjerivanje halife i članova dinastije nakon ukidanja halifata 1924. godine. Glavni razlozi ovakvog raspleta traženi su u netrpeljivosti između Istanbula i Ankare, te želji novih republičkih vlasti da u potpunosti suzbiju utjecaj osmanske dinastije. Ova dešavanja svakako su imala i implikacije na vjerski život bosanskohercegovačkih muslimana krenuvši od nedoumica vezanih za držanje hutbi do rasprava o halifatu i njegovoj budućnosti. Iako je u nedostatku izvora teško govoriti o reakcijama muslimanskog stanovništva na dešavanja u Osmanskom Carstvu i Republici Turskoj, kroz pisanje *Pravde* i *Iršada* moguće je vidjeti kakve su vijesti bosanskohercegovačkim muslimanima prenošene od strane medija koji su stajali iza njihovih političkih predstavnika, te kakav je stav u vezi s ovim pitanjima promoviran. Ono što je objavljivano u novinama nesumnjivo je imalo utjecaj na javni diskurs i kreiranje mišljenja o aktuelnim dešavanjima.

[83] GHB, AIZ, Fond: Zbirka povjerljivih dokumenata, POV–11–31/35; Uporediti: Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 412–414.

Spisak referenci

Arhivi
- Gazi Husrev-begova biblioteka (Sarajevo):
- Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Fond: Muftijstvo sarajevsko (neobrađena građa); Fond: Varia; Fond: Zbirka povjerljivih dokumenata

Objavljeni izvori
- Hadžimulić, Halid. *Dnevnici III*, priredio Šaban Gadžo. Sarajevo: Udruženje Hadži Mujaga, 2019.

Štampa i periodika
- *Iršad* (1922, 1923)
- *Muslimanska svijest* (1938)
- *Politika* (1922)
- *Pravda. Glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije* (1922, 1924)
- *Pučki Prijatelj. Glasilo narodne stranke u Istri* (1922)

Literatura
- Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2008.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt I (1881–1919); Cilt II (1919–1922); Cilt III (1922–1938). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- Aydin, Cemil. *The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History*. Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press, 2017.
- Calic, Marie-Janine. *A History of Yugoslavia*. Indiana: Purdue University Press, 2019.
- Čemerlić, Hamdija. „Hilafet (vjersko jedinstvo muslimana)", *El-Hidaje* 4–5 (1942): 82–89.
- Deringil, Selim. *The Well-protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876*–1909. London; New York: I. B. Tauris, 1998.
- Đurđević, Sava D. „Mustafa Kemal Ataturk i Turci u srpskoj javnosti tokom tridesetih godina dvadesetog veka", *Baština* 61 (2023): 343–356. DOI: 10.5937/baština33-46876
- Engin, Vahdettin. *II. Abdülhamid Ve Dış Politika*. Istanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Fortna, Benjamin C. „The reign of Abdülhamid II", in: *The Cambridge History of Turkey: Turkey in the Modern World*, edited by Reşat Kasaba, 38–61. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Giomi, Fabio. „Udomljavanje kemalizma: Sukobljeni muslimanski narativi o Turskoj u međuratnoj Jugoslaviji", *Historijska traganja*, 18 (2019): 175–217.
- Giomi, Fabio. *Making Muslim Women European. Voluntary Associations, Gender and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878–1941)*. Budapest; New York: Central European University Press, 2021.
- Giunchi, Elisa and Melis, Nicola eds., *The Abolition of the Ottoman Caliphate, 1924: Debates and Implications*. London; New York: Routledge, 2024.

- Hanioğlu, M. Şükrü. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2008.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Atatürk: An Intellectual Biography*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2011.
- Hasanbegović, Zlatko. *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.–1941. (u ratu i revoluciji 1941.–1945.)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar"; Medžlis Islamske zajednice, 2012.
- Hodžić, Amra. „Pad i ukidanje halifata". *Takvim za 2011.* (2010): 227–235.
- Hodžić, Mehmed. „Politička i društvena djelatnost Šerifa efendije Arnautovića". Magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2020.
- Kamberović, Husnija. *Mehmed Spaho (1883–1939): Politička biografija*. Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2009.
- Karakoç, Ercan and Mete, Ali Serdar eds., *The Balkan Wars: Ottoman Perspectives*. New York; Berlin; Bruxelles; Chennai; Lausanne; Oxford: Peter Lang 2024.
- Karčić, Fikret. *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma: pokret za reformu šerijatskog prava i njegov odjek u Jugoslaviji u prvoj polovini XX vijeka*. Sarajevo: Islamski teološki fakultet, 1990.
- Karčić, Hamza. „Supporting the Caliph's Project: Bosnian Muslims and the Hejaz Railway", *Journal of Muslim Minority Affairs* 34, 3 (2014): 282–292. DOI: 10.1080/13602004.2014.939555
- Karić, Dženita. *Bosnian Hajj Literature: Multiple Paths to the Holy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022.
- Karić, Enes (priredio). *Bosanske muslimanske rasprave, Hrestomatija, IV*. Sarajevo: Sedam, 2003.
- Kemura, Ibrahim. *Uloga „Gajreta" u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine: (1903–1941)*. Sarajevo: „Veselin Masleša", 1986.
- Khalid, Adeeb. „Pan-Islamism in practice: The rhetoric of Muslim unity and its uses". In *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, edited by Elisabeth Özdalga, 203–226. London; New York: Routledge, 2005.
- Jahić, Adnan. *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918–1941)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010).
- Jahić, Adnan. *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini (1908–1950)*. Zagreb; Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Naučnoistraživački institut „Ibn Sina", 2017.
- Kennedy, Hugh. *Caliphate: The History of an Idea*. New York: Basic Books, 2016.
- Maslo, Amer. „'Iz Bosne dolaze grozne viesti o bjesnilu divljih Turakah proti nevoljnim Krstjanom': Percepcija Osmanskog Carstva i muslimana u listu Naša sloga za vrijeme ustanka u Hercegovini i Bosni (1875.–1878.)". U *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Naša sloga 1870.–2020.*, uredili Mihovil Dabo i drugi, 141–165. Pula: Filozofski fakultet, 2022.
- Maslo, Amer. „Echoes of the News About the Attempted Assassination of Sultan Abdul Hamid II Among the Muslim Intelligentsia from Bosnia and Herzegovina

Gathered Around the Bošnjak Gazette", *Archiv Orientalni* 91, 1 (2023): 19–39. DOI: 10.47979/aror.j.91.1.19-39

- Paweł Michalak, „The Image of Turkey in the Public Discourse of Interwar Yugoslavia During the Reign of King Aleksandar Karađorđević (1921–1934) According to the Newspaper 'Politika'", *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne* 24, 1 (2019): 143–166. DOI: 10.26361/ZNTDSP.10.2019.24.8
- Okić, Muhamed. „Tumačenje Kur'ana u Bosni i Hercegovini o pitanjima hilafeta i panislamizma između dva svjetska rata", *Novi Muallim* 79, 20 (2019): 62–71. DOI: 10.26340/muallim.v20i79.1736
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*. Beograd: Nolit, 1988.
- Purivatra, Atif. *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje. Sarajevo: Svjetlost, 1977.
- Ramet, Sabrina P. *The tree Yugoslavias: state-building and legitimation*, 1918–2005. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press, 2006.
- Reinkowski, Maurus. *The history of Turkey: grandeur and grievance.* Boston: Academic Studies Press, 2023.
- Šaljić Ratković, Jovana. „Između fesa i šešira: Jugoslovenski muslimani i Ataturkove reforme", *Istorijski časopis*, 73 (2024): 317–340. DOI: 10.34298/IC2473317S.
- Teodosijević, Mirjana. *Mustafa Kemal Ataturk u jugoslovenskoj javnosti*. Beograd: NEA, 1998.
- Todorović, Desanka. „Pitanje uspostavljanja diplomatskih odnosa između kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i republike Turske (1923–1925)", *Balcanica*, IV (1973): 265–289.
- Vlašić, Anđelko. „The perception of the Republic of Turkey in the Croatian press (1923–1945)", *Journal of Balkan and Black Sea Studies* I, 1 (2018): 151–176.
- Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2018.

Summary

Amer Maslo

Reports on the Exile and Expulsion of the Ottoman Dynasty from the Ottoman Empire and the Republic Turkey (1922–1924) in Bosnian Muslim Political Newspapers

Abstract: After the end of World War I, the situation of the Ottoman Empire became increasingly complex, and the opposition to the sultan soon assumed full control of the state. In late 1922, the sultanate was abolished, and a year later, Turkey was proclaimed a Republic under the leadership of Mustafa Kemal Pasha (Atatürk). In early March 1924, the caliphate was also abolished, further severing ties with the Ottoman dynasty. This paper examines articles published in Bosnian Muslim newspapers regarding the exile and expulsion of members of the Ottoman dynasty from the Ottoman Empire and the Republic of Turkey during these events.

Keywords: Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, Republic of Turkey, Muslims, newspapers

After the end of World War I, a series of significant global processes reshaped the political landscape of Europe and the world. In the first half of the 1920s, the Ottoman Empire experienced its ultimate collapse. The abolition of the sultanate in early November 1922, the proclamation of the Republic of Turkey in late October 1923, and the abolition of the caliphate in early March 1924 marked a new epoch in the history of the Republic of Turkey. These events elicited various reactions from Muslim populations worldwide, including in Bosnia and Herzegovina. In Bosnian Muslim political newspapers, the new political direction of the Republic of Turkey was supported, and the new Turkish leadership under Mustafa Kemal Pasha enjoyed sympathy. However, until the situation was fully resolved, efforts were made to preserve a positive image of the sultan, given his title as caliph. Among the news published in this type of newspapers, reports on the exile of members of the Ottoman dynasty in 1922 and 1924 occupied a prominent place. Notable were the reports on the escape of Sultan Mehmed VI in 1922 and the expulsion of the caliph and other dynasty members following the abolition of the caliphate in 1924. The main reasons for these outcomes were sought in the animosity between Istanbul and Ankara and the desire of the new republican authorities to completely suppress the influence of the Ottoman dynasty. These events undoubtedly had implications for the religious life of Bosnian Muslims, ranging from uncertainties about the conduct of khutbas to debates about the caliphate and its future. Although the lack of sources makes it difficult to speak about the reactions of the Muslim population to

events in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, the writings of Pravda and Iršad reveal the kind of news served to Bosnian Muslims by media aligned with their political representatives and the stance promoted on these issues. What was published in the newspapers undoubtedly influenced public discourse and shaped opinions about current events. The paper also highlights the significance of the caliphate for Bosnian Muslims.